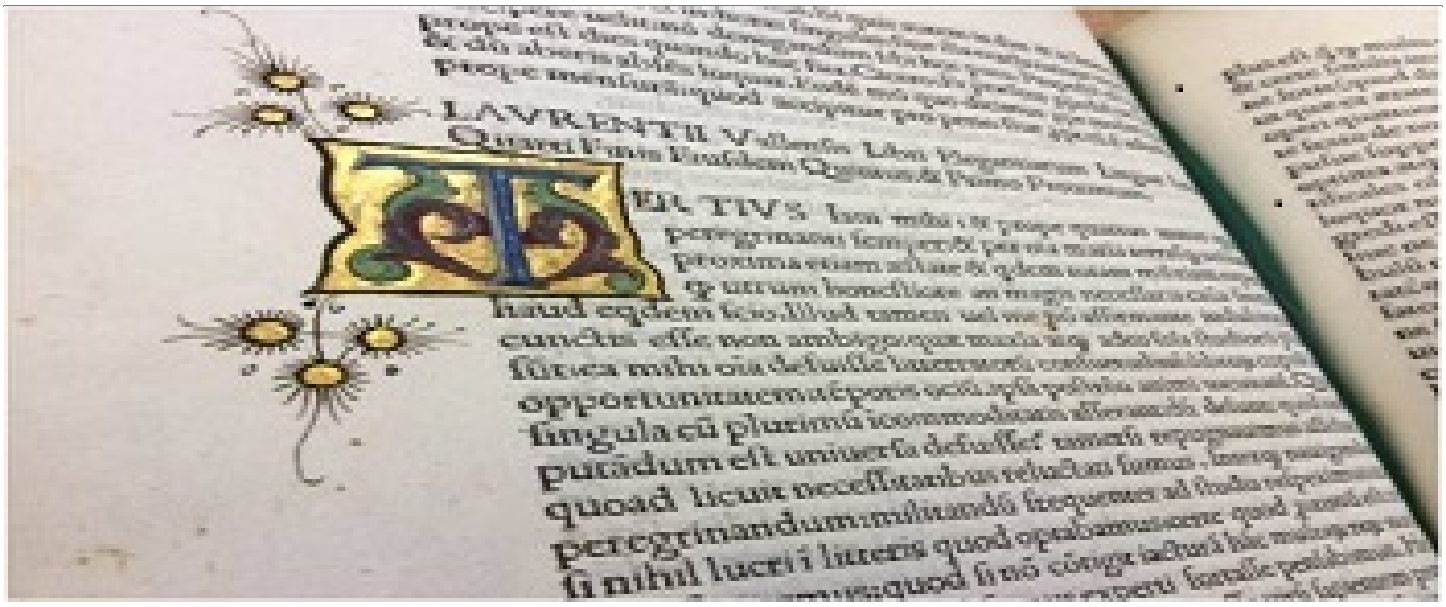

El ball de cognoms sobre l’humanista Lorenzo Valla

Autor: Francesc Magrinyà
Data de publicació: 05-05-2017

Publiquem la comunicació que en Francesc Magrinyà va presentar al 16è Simposi sobre la Història censurada de Catalunya. L’humanista Lorenzo Valla ha estat conegut fins de set maneres diferents.

Objectiu d’aquesta comunicació

Amb aquest escrit ens proposem de mostrar que l'humanista Lorenzo Valla no sempre ha estat cognomenat Valla, sinó que també ha estat conegut, ja en vida seva, amb d'altres denominacions. Fins i tot, ell mateix, en la seva correspondència, no s'autoanomenava Valla. De primer, però, exposarem els fets biogràfics més rellevants de la vida de l’humanista així com ens han arribat fins a nosaltres. Per fer-ho, ens fonamentem bàsicament en la Viquipèdia Catalana1 i en la Gran Enciclopèdia Catalana2

En Lorenzo Valla: apunts biogràfics

Aquest humanista va néixer, segons les fonts documentals de què disposem, a Roma al 1406. I és en aquesta ciutat on va morir l'any 1457. Els seus pares eren ?potser? de Piacenza. El pare apareix cognomenat com Della Vallea. El fill, en Lorenzo Valla, fou un humanista que va renovar la llengua llatina del seu temps segons els escrits de Ciceró i Quintilià i va redescobrir alguns autors clàssics en aquest idioma, els quals prova d'imitar en els seus escrits. Sobretot el citat Quintilià. Va aprendre grec, sembla que a Florència, i va traduir al llatí autors de l'antiguitat que havien escrit en aquell idioma, com ara Homer, Tucídides, Heròdot i Isop, les faules del qual dedica a l’Arnau de Fenolleda3, secretari barceloní del rei Alfons el Magnànim. El 1431 esdevé prelat. Havia de ser, doncs, una persona de bona nissaga. D'allí anà a Pavia, ciutat en la qual obté la càtedra d'eloqüència i on roman fins al 1433. A la universitat hi aprèn l'anàlisi crítica dels texts. Escriu el diàleg De Voluptate (sobre el plaer), en el qual s'oposa fermament a la moral estoica i a l'ascetisme medieval i sosté la possibilitat de conciliar el cristianisme, reconduït al seu sentit original,amb l'hedonisme. Trenca, doncs,amb l'ideari ascètic i de resignació que proposava el cristianisme de l’Edat Mitjana. Les polèmiques que van derivar-se del llibre el van obligar a deixar Pavia. Aleshores, diuen les fonts, va conèixer el rei Alfons el Magnànim,

al servei del qual va entrar el 1435 i va estar-se al seu costat fins al 1447. Alfons el féu el seu secretari personal i el defensà dels seus enemics i l'encoratjà a obrir una escola a Nàpols. Escriu, segurament el 1438, el llibre De libero arbitrio, adreçat al bisbe de Lleida García Aznárez de Añón. El 1439, durant el pontificat d'Eugeni IV (1431-1447) publicà un panflet, intitulat De falso credito ementita Constantini donatione o La falsa i inventada donació de Constantí.4. En aquesta obra, Valla demostra amb arguments històrics i filològics, la falsedat del document segons el qual l'emperador Constantí hauria instituït el papat com a cap de l'imperi Romà d'Occident. En Valla conclou, doncs, que el document és apòcrif. I és que, en efecte, a partir de la suposada donació de l'emperador Constantí a l'Església de Roma, aquesta justificava la seva aspiració al poder temporal damunt la part occidental de l'antic imperi romà i, es clar, també damunt les terres del sud d'itàlia recentment conquerides pel rei Alfons de Catalunya. Avui dia se sap que es tracta d'un escrit del segle VIII o IX. Altrament, en l'obra De Professione Religiorum (1442-1445) posà en discussió la utilitat de la vida monàstica, acusant-la d'hipocresia, la qual cosa suscità la ira de les altes jerarquies eclesiàstiques. D'aquesta manera, fou obligat a comparèixer davant el tribunal de la Inquisició i reeixí a sostreure's de les seves acusacions gràcies a la intervenció d'Alfons el Magnànim. El 1444 visità novament Roma, on tenia encara molts i potents, adversaris. Reeixí a salvar-se de la mort disfressant-se i fugint a Barcelona, d'on va retornar cap a Nàpols. A partir de 1445, va dedicar bona part del seu temps a la composició dels tres llibres de la Història de Ferran d'Aragó5 (Ferran I rei de Catalunya des del 1412 fins al 1416), no pas sense controvèrsia amb l'humanista conegut com Bartolomé Facio.El febrer de 1447, després de la mort del Papa Eugeni IV, es presenta de nou a Roma, on fou rebut pel nou pontífex Nicolau V (1447-1455), qui el nomenà secretari apostòlic. A partir del 1450 assumí el càrrec de professor de retòrica. Va ser aleshores quan va començar a aplicar als texts bíblics els mateixos mètodes filològics que havia emprat amb les obres de l'antiguitat pagana. Amb el papa Alfons de Borja o Calixt III (1455-1458), súbdit d'Alfons els Magnànim, Valla assolí el cimal de la seva carrera: esdevingué secretari apostòlic. Els seus darrers escrits palesen un fort retorn a l'ortodòxia del catolicisme escolàstic. D'aquest darrer període de la seva vida, en destaquen el discurs De mysterio Eucharistiae i un elogi de Sant Tomàs (1457). Morí a Roma l'1 d'agost del 1457.

Algunes variants del cognom

Hem començat aquest escrit afirmant que no hi ha, des del segle XV ençà, unanimitat pel que fa al cognom de l'humanista. I és així. Nosaltres hem fet una lleugera recerca sobre aquest cognom, i cal dir de seguida que la denominació més estesa és, de molt, la forma Valla. Però no és l'única. En una primera aproximació al tema, ens hem centrat en el que en diuen, sobre el fet, les versions de la wikipèdia en els següents idiomes: en català, en castellà, en euskera, en esperanto, en francès, en italià, en alemany, en portuguès, en anglès i en holandès. A continuació, hem resseguit el cognom del nostre home de lletres a través del cercador Google en llibres antics i moderns.

El cognom Valla i les seves variants a la vikipèdia:

D'antuvi cal dir que a la vikipèdia hi ha, quant a la qüestió que comentem, dues classes de referències. Per una banda, les que només citen el cognom Valla i, de l'altra, les que, ultra d'anomenar-lo així, també es fan ressò d'altres variants. El nostre home apareix només amb el cognom Valla en les vkipèdies en anglès, en holandès i en portuguès. En canvi, les vikipèdies en català, castellà, euskera, esperanto, francès, italià i alemany ofereixen, a més, una cognominació alternativa. Deixarem, doncs de banda, el primer grup perquè no incideix significativament en la nostra recerca i ens centrarem en el segon:

1.- Vikipèdia en català:

"Els seus pares eren de Piacenza (el pare era l'advocat Luca della Vallea)".6

2.- Vikipèdia en castellà:

"Laurentius Valla en su nombre latino. Su familia procedía de Piacenza; su padre, Luca della Valla".7

3.- Vkipèdia en euskara:.

"Latinez: Laurentius Vallensis". Traducció: "En llatí Laurentius Vallensis."8

4.- Vikipèdia en esperanto:

"Lorenzo Valla, a? Laurentius Vallensis". És a dir, "Lorenzo Valla o Laurentius Vallensis".9

5.-Vikipèdia en francès:

“Lorenzo Valla (né della Valle), dont le nom latinisé est Laurentius Valla, connu dans les lettres françaises sous le nom de Laurent Valla.”10

6.- Vikipèdia en italià:.

“Lorenzo Valla è stato un umanista, filologo e scrittore italiano. Si presentava anche con il nome latino Laurentius Vallensis. Nato a Roma da genitori di origini piacentine (il padre era l'avvocato Luca della Valle).”11

7.- Vikipèdia en alemany:

“Lorenzo Valla (auch Lorenzo della Valle, lateinisch Laurentius Valla; zwischen 1405 und 1407 in Rom; † 1. August 1457).”12

Així, doncs, En Lorenzo Valla també ha estat anomenat d'altres maneres. Bàsicament de dues. Centrem-nos-hi. La primera. Quan és citat pel seu nom i cognom en llatí, el trobem, generalment, com Laurentius Vallensis. Així ho fan les vikipèdies en euskera, en esperanto i en italià. La denominació llatina que presenten la vikipèdia francesa, l'alemanya i castellana és una mica diferent: Laurentius Valla. Aquestes enciclopèdies virtuals segueixen, doncs, i també en llatí, la cognominació diguem-ne estàndard: Valla. La segona. D'altra banda, constatem la designació Della Valle. Aquest Della Valle no és sinó la traducció literal en italià del Vallensis llatí. El sufix –ensis forma adjectius i indica sempre en aquesta llengua que l’adjectiu en qüestió dóna entenent procedència d'una persona o el lloc on algú és nascut. Amb tot, també hauria pogut succeir a l'inrevés: que rere aquest Vallensis s'hi amagui o el Della Valle sobredit o una expressió semblant en una altra llengua. No cal ni recordar que al segle XV el llatí era només llengua d'escriptura. Ja no era aleshores cap llengua vernàcula ni parlada espontàniament per ningú. Per tant, és del tot lògic i raonable que aquesta paraula llatína substitueixi un gentilici d'un idioma efectivament parlat. En conseqüència, és infinitament més versemblant i lògic que la primera forma vingui de la segona que no pas a l'inrevés, és a saber, que el gentilici Della Valle o un gentilici en una altra llengua natural sigui traduït per Vallensis. El Della Valle és recollit de forma literal a les wiki francesa i italiana. En llengua catalana i castellana no apareix exactament Della Valle, sinó Della Vallea i Della Valla, respectivament. Altrament, les vikipèdies d’'aquests quatre idiomes recullen directament o indirecta que el cognom del pare d’en Valla era Della Valle. No cal dir que si aquest era el cognom patern, el del fill hauria de ser el mateix. En italià, l'humanista s'hauria de cognomenar Lorenzo della Valle. En canvi, en la majoria de texts, apareix com Lorenzo Valla. La pregunta que en resulta és òbvia. Per què aquesta diferent manera d'anomenar-lo, una manera d'anomenar-lo que s'allunya de la del seu pare?

El nom i cognom de l’humanista en alguns incunables del segle XV

Els escrits del nostre humanista van passar de bona hora per les premses. Així, ens han arribat obres seves que, en la versió original llatina, es van imprimir ja a la segona meitat del segle XV. Són doncs, llibres incunables. En la majoria d'aquests, el secretari del rei Alfons II de Catalunya-Aragó hi apareix registrat com a Laurentius Valla. De tota manera, d'entre aquests incunables, n'observem alguns que citen el nom de l'autor amb l'esmentat Laurentius Vallensis o, en cas genitiu, Laurentii Vallensis i en cas acusatiu. Laurentium Vallensem. Hem aïllat aquesta cognominació en l’esmentada versió llatina en els títols següents:

‘Laurentii Vallensis’ patricii romani commentariorum grammaticorum secundum elegantiam linguae latinae: liber primus de nomine verboque et ex his duobus composito participio incipit prooemium. Venetiis: per me, M. Nicolaum Ienson ... impressum,[abans del juliol] .MCCCCLXXI. [1471].13

‘Laurentii Vallensis’ viri clarissimi Elegantie ad breue quodda[m] ac perutile redacte conpendium,.Ulrich Gering, Martin Crantz i Michael Friburger [edit.], entre 1478 i 1484? París.14

Ilias, per ‘Laurentium Vallensem’,... e greco in latinum translata et nuper accuratissime emendata. Dexteritate & impensa Ioannis Tacuini de Tridino, 150215

Altres referències

Aquesta cognominació alternativa a la més corrent de Valla no desaparegué del tot amb el pas dels anys. Hi ha, per exemple, l’obra que ve a continuació:

Memoria intorno alla vita e agli scritti di Lorenzo della Valle. C. Poggiali. Piacenza 1790.

Aquesta obra és citada pel filòleg Walther Schwahn en la nota 1, pàgina 1 del seu llibre sobre en Valla.16 D'aquesta obra d'en Schwahn en parlem en el següent apartat.

Una biografia sobre En Lorenzo Valla a finals del segle XIX

L’any 1896 el filòleg alemany Walther Schwahn va publicar una biografia sobre l’humanista Lorenzo Valla, la qual ha estat reimprimida l’any 2016 en forma de facsímil. En Jordi Bilbeny me la va prestar. L’obra s’intitula així: Lorenzo Valla, ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus17 (Lorenzo Valla, una contribució a la història de l’humanisme). Doncs bé, després de fullejar-la una mica, em topo amb el fet que en Schwahn comença la seva biografia així: “Lorenzo della Valle wurde im Jahre 1407 in Rom geboren, wo sein Vater Luca della Valle Doctor beider Rechte und Advokat des Konsistoriums war”18, és a dir, “Lorenzo della Valle va néixer el 1407 a Roma, on el seu pare Luca della Valle va ser doctor de tots dos drets i advocat del Consistori”. Per tant doncs, el filòleg alemany comença el repàs sobre la vida de l’humanista anomenant-lo sense contemplacions Lorenzo della Valle. Així tal com sona. Segurament el cognomena d'aquesta manera perquè era conscient que el seu pare també s'hi cognomenava. Però hi ha més teca. L'investigador, després del mot Valle, introdueix una nota a peu de pàgina amb la següent informació: “Er nennt sich selbst in seinen Briefen stets Vallensis”.19 “Ell s’anomena constantment a si mateix Vallensis a les seves cartes”. El fet que l’humanista s'autoanomeni sempre en llatí amb el gentilici vallensis devia refermar tan sòlidament la tesi del filòleg alemany sobre la seguretat del llinatge Della Valle, que va considerar-la un fet provat. I bé, nosaltres pensem el mateix. Si l’humanista s'anomena a si mateix amb el gentilici Vallensis, en deduïm que el cognom en llengua materna havia de ser també un gentilici, un gentilici que en italià fa Della Valle. Ras I curt, l’humanista Lorenzo Valla hauria de ser conegut en toscà com Lorenzo della Valle. En toscà.

El ball de cognoms

Efectivament, pel que fa al nostre home assistim a un ball de cognoms. És a dir, que el secretari del rei Alfons i del papa Calixt III ens és conegut de moltes maneres. I així ho trobem a l’obra Renaissence Rethoric (1460-1700) de Lawrence D. Grenn i James J. Murphy, editada l’any 2006.20 Aquesta informació també me la va proporcionar molt gentilment en Jordi Bilbeny. El resum del llibre fa així:

The most accurate inventory of Renaissance rhetoric yet attempted, this substantially revised and expanded volume provides a complete list of the printed sources for study of the pervasive influence of rhetoric on Renaissance culture. It includes 1,717 authors and 3,842 rhetorical titles in 12,325 printings, published in 310 towns and cities by 3,340 printers and publishers from Finland to Mexico prior to 1700. The catalogue is presented in alphabetical order by author surnames, with place, printer, date, and library locations for each publication. An extensive introduction explores the state of bibliography in Renaissance rhetoric today.

Vet ací la traducció:

“Aquest volum, l'inventari més precís mai intentat de retòrica renaixentista, substancialment revisat i ampliat, proporciona una llista completa de les fonts impreses per a l'estudi de la penetrant influència de la retòrica en la cultura renaixentista. Inclou 1717 autors i 3842 títols de retòrica en 12325 impressions. Aquestes impressions van ser publicades abans del 1700 en 310 poblacions i ciutats per 3.340 impressors i editors. I això, des de Finlàndia fins a Mèxic. El catàleg és presentat en ordre alfabètic segons els cognoms dels autors, amb el lloc d'impressió, l'impressor, la data i les ubicacions de la biblioteca per cada publicació. Una àmplia introducció explora l'estat actual de la qüestió de la bibliografia sobre retòrica renaixentista.”

Doncs bé, a la pàgina 441 del llibre, quan es parla de les obres de retòrica d'en Valla, aquest hi surt anomenat de set maneres diferents:

Valla, Lorenzo
Delle Valla, Lorenzo;
Della Valle, Lorenzo
De Valle, Lorenzo
Valle, Lorenzo
Vallensis Laurentius
Valla, Laurentius

La veritat és que em sorprèn constatar tantes maneres diferents d'anomenar una persona. La pregunta és obvia: per què aquest ball de cognoms en les edicions de les seves obres des del 1471 fins al 1700? És lògica? No es presta a confusió? Per què succeeix això, si ell s'anomena constantment a si mateix, com remarca en Schwahn, Vallensis, gentilici que en toscà fa Della Valle o De Valle? Com és que topem contínuament amb el llinatge Valla en italià fins a dia d'avui i en detriment de Della Valle, que era el cognom del seu pare i d'ell mateix?. Per quin motiu, doncs, se li canvia el cognom Della Valle, que no dubtem que és més proper a l'original? Per què no apareix Della Valle per tot arreu on el toscà és llengua parlada o si més no llengua de cultura?

Pel que venim dient, sembla que una força major fa que s'imposi la variant Valla, una variant que no és la més adient per designar correctament la vera identitat del nostre humanista. De quina força major es tracta? Aquesta força major desnaturalitzadora, ¿tindria quelcom a veure amb els estrets llaços que uneixen el nostre home amb personalitats de la Nació Catalana com el rei Alfons IV, el papa Borja Calixt III el bisbe de Lleida i el secretari de cort Arnau de Fenolleda?

Conclusions

1a) L'humanista és conegut generalment ja des del segle XV en italià com Lorenzo Valla.

2a) El seu pare era conegut, en llengua toscana, amb el nom Lucca i amb el gentilici Della Valle. Si el seu pare era cognomenat Della Valle, sembla del tot lògic que el seu fill s'hagués de dir, també, Della Valle.

3a) En la seva correspondència en llatí, en Valla sempre s'autonomena Laurentius Vallensis. El mot Vallensis també és un gentilici que, en principi, caldria traduir per la dita forma Della Valle en toscà. Si l'intel·lectual no fos conegut a la manera toscana, perquè era originari d'un territori amb una altra llengua, hauríem de trobar una forma anàloga en aquesta altra llengua. En català, per exemple, tindríem De Vall, De Valls, De la Vall, De les Valls, Desvall o Desvalls. Potser també (De) Sa Vall.

4a) Sembla que hi hagut un interès especial que aquest llatinista fos conegut com Lorenzo Valla.

Francesc magrinyà

NOTES:
1https://ca.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
2Gran enciclopèdia catalana, vol.4; pagina 261
3enciclopedia.cat/.../gran-enciclopèdia-catalana/EC-GEC-00690.56....
4Lorenzo Valla, La Falsa i inventada donació de Constantí; edit. Adesiara, 2012
5https://ca.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla. Opus cit.
6https://ca.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla. Opus cit.
7https://es.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
8https://eu.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
9https://eo.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
10https://fr.wikipedia.org/wiki/Laurent_Valla
11https://it.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
12https://de.wikipedia.org/wiki/Lorenzo_Valla.
13https://books.google.com/books?id=Yp6plwEACAAJ.
14https://books.google.com/books?id=3rBStwAACAAJ
15https://books.google.com/books?id=jLUGMwEACAAJ
16Walther Schwahn, Lorenzo Valla, Beitrag zur Geschichte des Humanismus;1896.Nota 1,pàg 1.
17Walther Schwahn, opus cit. Passim
18Walther Schwahn, opus cit.; pàgina 3
19Walther Schwahn, opus cit.; pàgina 3, nota 1

20Lawrence D. Grenn i James J. Murphy, Renaissence Rethoric (1460-1700); 2006. Pàgina 441.